

De Nederlandse demografie in zeven tegenstellingen

Joop Garssen

Ontwikkelingen op korte termijn, in bepaalde regio's of in specifieke bevolkingsgroepen vormen vaak interessante nieuwsfeiten. Algemene conclusies mogen we er echter niet aan verbinden. Dit artikel laat, aan de hand van zeven tegenstellingen, zien hoe het demografische beeld verandert als een ander perspectief wordt gekozen. Voor een goed begrip van demografische ontwikkelingen zullen de betreffende cijfers vaak op meerdere manieren moeten worden bekeken.

Demografische feitjes, mijlpalen en trends halen steeds vaker het nieuws. Met grote regelmaat berichten krant, radio en televisie over de ontwikkelingen die zich in onze bevolking voordoen, vaak met een voorkeur voor nieuwsfeiten die de vinger leggen op al dan niet vermeende bevolkingsproblemen. Zo trokken berichten over de extra sterfte door hittegolven in de afgelopen jaren meer aandacht dan het feit dat het jaarlijks aantal overledenen juist lager was dan verwacht.

In veel gevallen draagt de selectie van nieuwsfeiten bij aan de indruk dat zich in de Nederlandse bevolking steeds nieuwe problemen voordoen. Andere problemen verdwijnen haast ongemerkt naar de achtergrond. In maar enkele jaren tijd heeft overbevolking als zorgwekkend thema plaats gemaakt voor bevolkingskrimp. Andere thema's, zoals de vergrijzing, zijn weliswaar al tientallen jaren bekend, maar worden nog niet zo lang als urgent ervaren.

Al naar gelang het gekozen perspectief en de geselecteerde demografische feiten kan een verschillend beeld worden geschetst van de ontwikkelingen die zich in de bevolking voordoen. Zo zien sommigen in de van jaar op jaar toenemende aantallen alleenstaanden een bevestiging van een maatschappelijke individualisering. Voor anderen wijst het feit dat de overgrote meerderheid van de Nederlanders ervoor kiest om uiteindelijk een relatie aan te gaan eerder op het tegenovergestelde. In het eerste geval betreffen de cijfers 'dwarsdoorsneden' van de bevolking in opeenvolgende jaren, terwijl de cijfers in het tweede geval betrekking hebben op de levensloop van mensen. Het gekozen perspectief kan dus tot verschillende conclusies leiden. Voor een genuanceerd beeld en een beter begrip is het dan ook vaak nodig om dezelfde feiten vanuit meer dan één perspectief te bekijken.

In dit artikel komen zeven tegenstellingen aan de orde die samen een goede indruk geven van de belangrijkste

Een selectie uit dit artikel verscheen onder de titel 'Meer kleur, meer grijs' in: CBS, 2007, De Nederlandse Samenleving 2007, blz. 10–21. CBS, Voorburg/Heerlen.

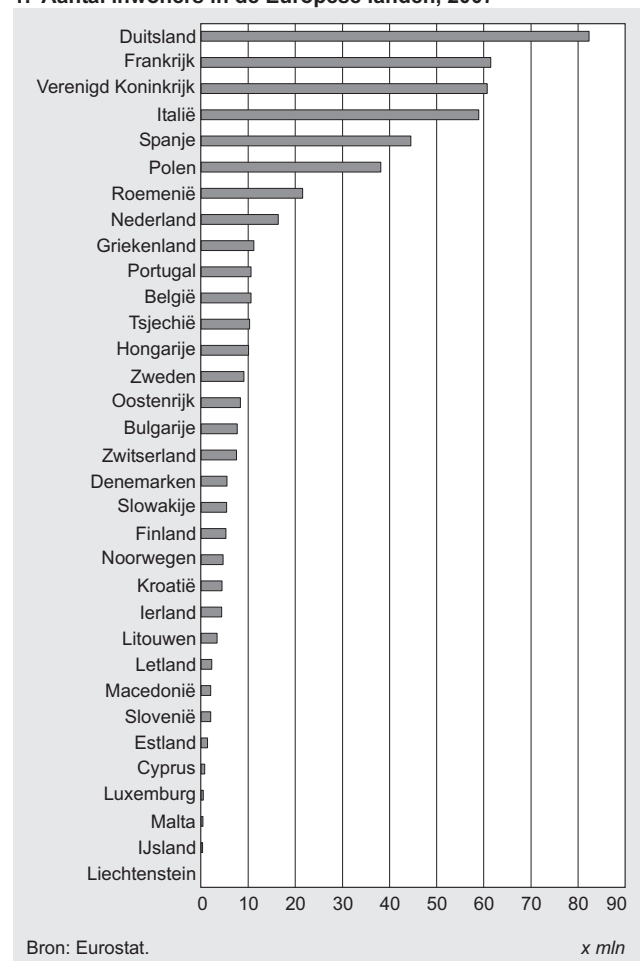
recente bevolkingsontwikkelingen. De zeven tegenstellingen zijn vooral het product van het gekozen perspectief: de korte versus de lange termijn, landelijke versus regionale gegevens en cijfers voor perioden versus cijfers over de levensloop.

1. Groot en klein

In de ogen van de meeste mensen is Nederland een klein land. Naast onze oosterbuur, met 82 miljoen inwoners en een tienvoudige oppervlakte, lijkt Nederland met 16,4 miljoen inwoners inderdaad klein. Ook bij het nabije Frankrijk en Verenigd Koninkrijk, met elk 61 miljoen mensen, steekt onze bevolking bescheiden af. In een breder Europees perspectief kan Nederland echter geen klein land worden genoemd, althans niet wat betreft zijn inwonertal. Binnen Europa zijn maar zeven landen groter, en meer dan drie keer zoveel landen kleiner (*grafiek 1*).

De Nederlandse bevolkingsomvang is daarmee ruim bovenmodaal. Ons land heeft méér inwoners dan Denemarken, Noorwegen, Finland en IJsland tezamen. We zijn

1. Aantal inwoners in de Europese landen, 2007

ook fors groter dan België, al is dat niet altijd zo geweest. Een eeuw geleden waren er maar 5 miljoen Nederlanders tegen 7 miljoen Belgen; nu overtreffen we onze zuiderbuur met bijna 6 miljoen mensen.

Wat betreft zijn grondgebied kan Nederland wel met recht klein worden genoemd, althans kleiner dan modaal. Op een ranglijst met dezelfde landen zijn er nu maar zeven Europese landen kleiner, en meer dan drie keer zoveel landen groter. Relatief weinig grond en veel mensen betekent uiteraard dat Nederland gemiddeld zeer dichtbevolkt is. Het dichtstbevolkte land is het echter niet. Op de VN-lijst van landen naar bevolkingsdichtheid, met Monaco als aanvoerder en Groenland als hekkensluiter, neemt ons land een 23^e plaats in. Tot de dichter bevolkte landen worden veel stadstaten en kleine eilanden gerekend, maar ook enkele landen van een grotere of vergelijkbare omvang, zoals Bangladesh en Taiwan. Beperken we ons alleen tot Europa en tot landen die minstens zo groot zijn als Texel, dan is alleen Malta (twee keer Texel, 1,3 duizend inwoners/km²) dichter bevolkt dan Nederland (484 inwoners/km²).

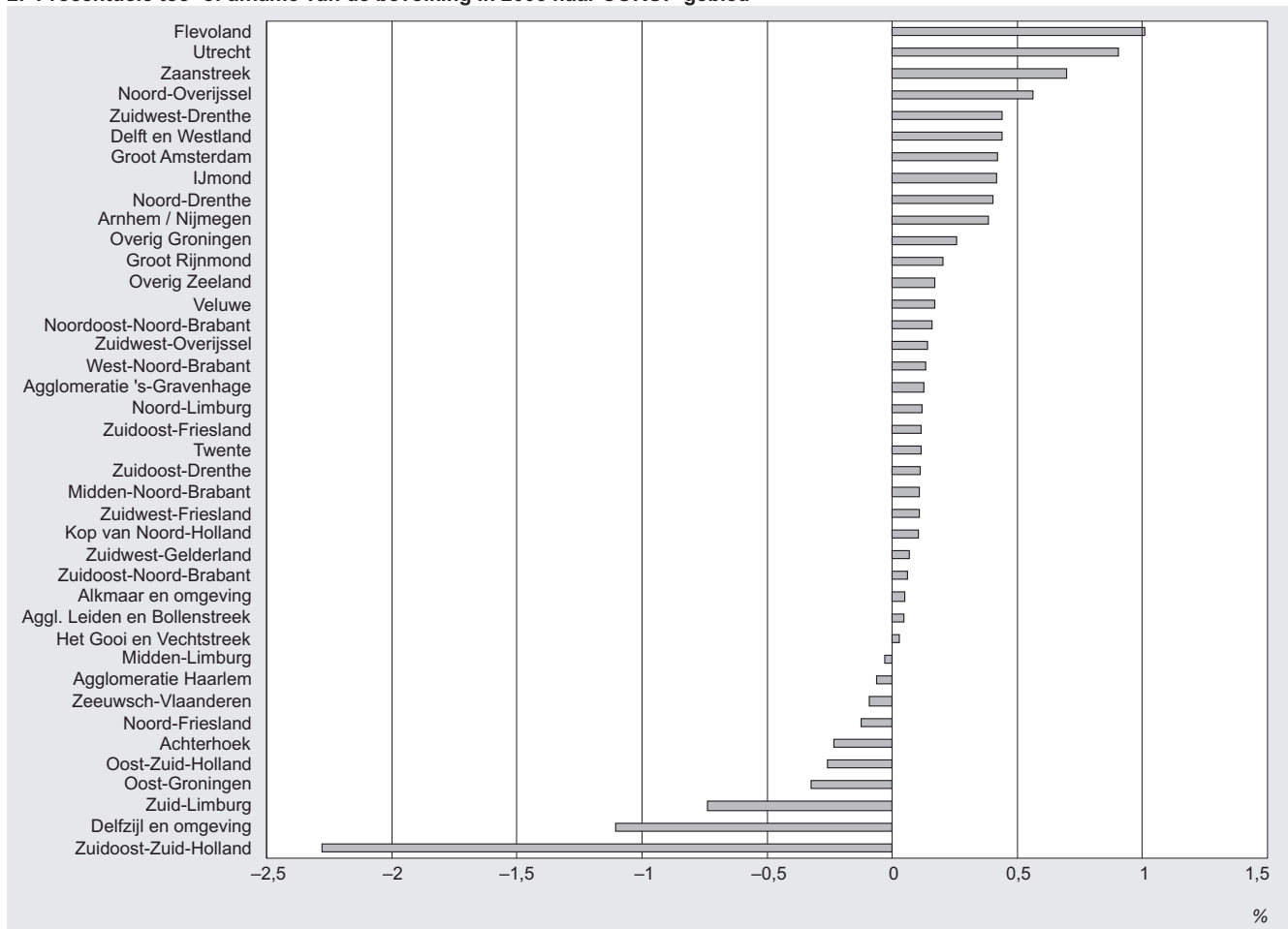
2. Krimp en groei

Naar internationale maatstaven is ons land lange tijd een zeer snelle groeier geweest. Gemeten over de hele afge-

lopen eeuw nam de bevolking van Nederland zelfs sneller toe dan die van ongeacht welk ander EU-land. Niet alleen groeide Nederland, als gezegd, veel sneller dan België, maar het overtrof ook Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk ruimschoots in groeitempo. Immigratie speelde daarin maar een beperkte rol: ook in tijden waarin immigranten zeldzaam waren, nam het inwonertal veel sneller toe dan elders. Lange tijd waren het vooral de gunstige sterftecijfers en relatief hoge geboorteaantallen die voor deze situatie verantwoordelijk waren.

Inmiddels lijkt de groei tot het verleden te behoren, en heeft bezorgdheid over overbevolking hier en daar zelfs al plaats gemaakt voor bezorgdheid over bevolkingskrimp. Zover is het voorlopig, op nationaal niveau, echter nog niet. Anders dan in Duitsland, waar de bevolking in 2006 met 167 duizend mensen (het aantal inwoners van Breda) afnam, groeide Nederland nog met 23 duizend (het aantal inwoners van Voorschoten). In 2007 zal de bevolkingsgroei, vooral door meer immigratie en minder emigratie, zelfs fors hoger uitvallen (CBS, 2007). Er is op landelijk niveau dus sprake van groei, al was het groeicijfer in 2006 het laagste dat het CBS in zijn bestaan – sinds 1899 – heeft geregistreerd. De relatief langzame groei blijft bovendien, volgens de meest recente bevolkingsprognose, nog lange tijd aanhouden. Vooral door een onverwacht hoog vertrekoverschot zou het groeicijfer in uitzonderlijke jaren negatief kunnen zijn, maar gemiddeld genomen zal de

2. Procentuele toe- of afname van de bevolking in 2006 naar COROP-gebied

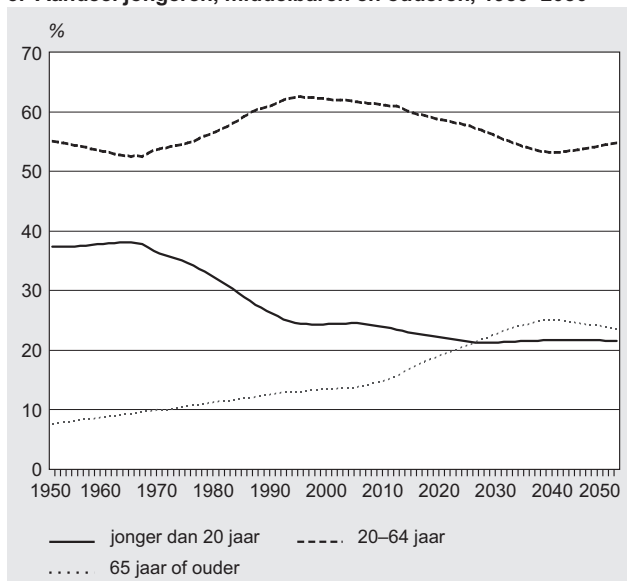

Nederlandse bevolking nog tot begin jaren dertig jaarlijks toenemen met de omvang van een groot dorp of een kleine stad: tussen de 20 en 30 duizend inwoners. Pas daarna, als Nederland zijn maximum van 17 miljoen inwoners heeft bereikt, treedt een landelijke krimp op, die naar verwachting ook niet veel meer dan 20 duizend mensen per jaar zal bedragen. Zo'n krimp klinkt wellicht dramatisch, maar is in relatief opzicht bescheiden: het komt overeen met een afname van ruim één persoon per duizend inwoners.

Kijken we naar heel Nederland, dan is groei of krimp dus nauwelijks een urgent thema te noemen. Iets anders wordt het beeld als we naar kleinere regio's of afzonderlijke gemeenten kijken. In 2006 groeide de Nederlandse bevolking met minder dan 1,7 promille, maar deze groei was wel ongelijk verdeeld (*grafiek 2*). In een aantal min of meer perifere regio's (Delfzijl en omgeving, Oost-Groningen en Zuid-Limburg) nam het inwonertal naar verhouding fors af. De zeer sterke bevolkingskrimp die blijktens de grafiek in zuidoost-Zuid-Holland (met onder meer Zwijndrecht en Dordrecht) plaatsvond, is een 'statistisch artefact': in 2006 ging de gemeente 's-Gravendeel op in de gemeente Binnenmaas, gelegen in de aangrenzende regio Groot-Rijnmond. Dit gebied behoorde daardoor tot de groeiers, hoewel het juist een aantal grote gemeenten binnen zijn grenzen heeft waar de bevolking fors daalde: Vlaardingen (-17 promille) en Rotterdam (-12 promille).

Bevolkingskrimp is daarmee vooral een perifeer verschijnsel, maar het doet zich ook in een aantal centraal gelegen gebieden voor. Groei en krimp zullen nog enkele decennia naast elkaar blijven bestaan. Een sterke groei blijft in de komende jaren realiteit in Noord-Holland, Zuid-Holland en Flevoland (Van Duin et al., 2006). Het inwonertal van laatstgenoemde provincie neemt de komende twintig jaar met ruim een kwart toe. Limburg en Zeeland krijgen te maken met een aanzienlijke krimp. Over twintig jaar zal Zeeland onze kleinste provincie zijn.

3. Aandeel jongeren, middelbaren en ouderen, 1950–2050

3. Groen en grijs

Vergrijzing is een actueel thema dat vrij plotseling aan urgentie heeft gewonnen. De toename van het aantal 65-plussers is echter al ruim van tevoren goed te voorspellen, en dat heeft het CBS ook gedaan. Zo voorspelde de prognose van 1984 het huidige aantal 65-plussers (2,4 miljoen) vrijwel exact, sprak ze over een snelle toename na 2010 van het aantal bejaarden – zoals 65-plussers toen nog werden genoemd – en lag het toenmalige eindniveau, in 2035, maar weinig onder de huidige prognose voor 2035 (CBS, 1985).

Nu inmiddels vrijwel iedereen is doordrongen van het feit dat ouderen een steeds prominentere plaats krijgen in onze maatschappij lijkt hier en daar de indruk te zijn ontstaan dat jongeren een steeds kleinere minderheid gaan vormen. Maar ook dat is voorlopig niet aan de orde. Het kindertal van Nederlandse vrouwen ligt weliswaar al sinds 1973 onder het vervangingsniveau (het aantal kinderen dat ze zouden moeten krijgen om zichzelf te 'vervangen'), maar is niettemin hoog in vergelijking tot de meeste andere Europese landen. In de komende jaren zal het aandeel van de jongeren (tot 20 jaar) licht dalen, maar het aantal ouderen (65 jaar en ouder) is waarschijnlijk pas vanaf medio jaren twintig (iets) groter dan het aantal jongeren. De voorspelde daling van het aantal jongeren tussen nu en 2050 is betrekkelijk bescheiden, van 4,0 naar 3,6 miljoen.

Ondanks de forse groei van het aantal 65-plussers zal het nooit zo zijn dat de 'potentiële beroepsbevolking', het aantal 20- tot 65-jarigen, kleiner is dan het aantal jongeren en ouderen tezamen. De grijze druk zal nog verdubbelen, maar de demografische druk – een benadering van de balans tussen niet-werkenden en werkenden – neemt veel minder sterk toe. Tussen nu en 2040 neemt die druk toe van 63 naar 88 procent. In 2040 zullen er per honderd 20- tot 65-jarigen naar schatting dus 88 jongeren en ouderen zijn; een niet onaanzienlijke, maar zoals uit *grafiek 3* blijkt evenmin plotselinge toename van de gemiddelde 'zorglast' (Garssen en Van Duin, 2007).

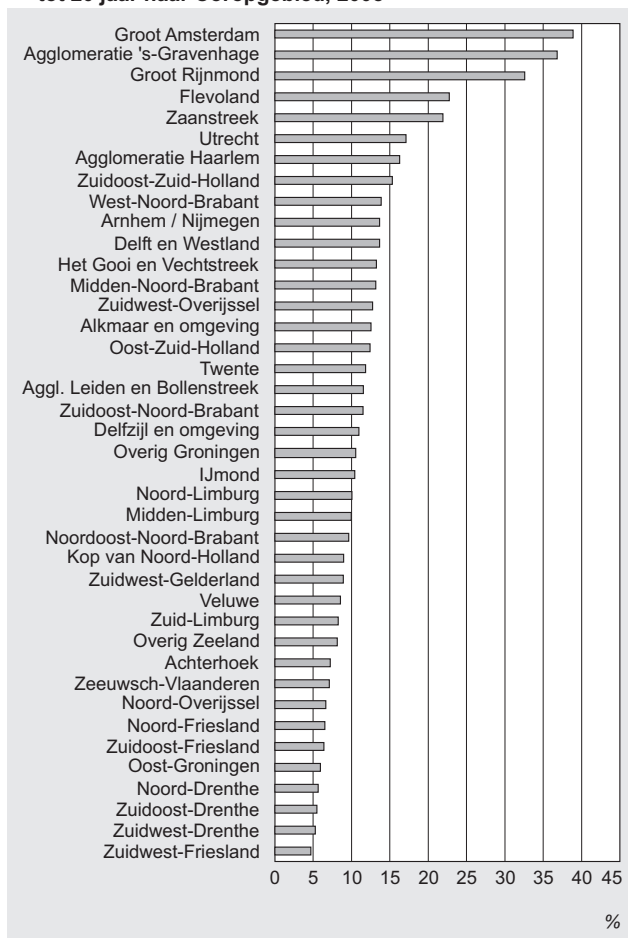
4. Wit en kleur

De verkleuring van de Nederlandse samenleving trok vooral enkele jaren geleden, toen de toestroom van migranten uit niet-westerse landen veel groter was dan momenteel het geval is, sterk de aandacht. Sindsdien is het groeitempo van de niet-westers allochtone bevolking sterk gedaald, van 5,3 procent in 2000 naar 1,1 procent in 2006. De strengere regels ten aanzien van immigratie zullen zeker hebben bijgedragen aan de teruggelopen aanwas van de eerste generatie, de in het herkomstland geboren niet-westerse allochtonen. Dat de totale niet-westerse herkomstgroep nog langzaam groeit, komt vooral door de geboorte van hun kinderen, de tweede generatie. Sinds 2005 neemt de niet-westerse eerste generatie licht in omvang af, maar groeit de tweede generatie nog vrij snel. Kijken we terug naar 2000, dan valt echter vooral de afname van de groei op: in dat jaar nam de tweede generatie nog met 6,1 procent toe, tegen 3,3 procent in 2006. Deze daling verliep in sommige groepen, zoals de

Antilliaanse, wat sneller en in andere groepen, zoals de Marokkaanse, wat minder snel. Er was echter geen enkele herkomstgroep waarin de aanwas van de tweede generatie niet aanzienlijk afnam.

Verkleuring mag dan niet langer het meest prominente demografische thema zijn, het is niettemin een proces dat nog lang niet ten einde is. Tussen nu en 2050 groeit het aantal niet-westerse allochtonen van 1,72 naar 2,69 miljoen. Nu is ruim een tiende van de inwoners van niet-westerse origine, medio deze eeuw zal dit ongeveer een zesde zijn.

4. Aandeel niet-westerse allochtonen onder jongeren tot 20 jaar naar Coropgebied, 2005

Er zijn bovendien weinig demografische thema's waarbij de regionale component zo'n sterke rol speelt als bij de verkleuring. In een aantal perifere regio's vormen niet-westerse allochtonen een zeer kleine minderheid in de bevolking, maar in de stedelijke gebieden in het westen van het land is dit aandeel inmiddels fors (grafiek 4). Kijken we naar het aandeel niet-westerse allochtonen onder jongeren tot 20 jaar, dan is duidelijk dat de recente discussie over zwarte scholen een randstedelijke aangelegenheid is. De regionale tegenstellingen die uit de grafiek naar voren komen, zijn op gemeentelijk niveau zelfs nog sterker. In Amsterdam en Rotterdam zijn momenteel respectievelijk 55 en 54 op elke honderd jongeren niet-westers allochtoon. In deze gemeenten zouden, bij een

perfecte spreiding van leerlingen over de scholen, al die scholen in meerderheid 'zwart' zijn. In gemeenten als Tubbergen, Renswoude en Staphorst, anderzijds, is zo iets ondenkbaar. Daar is amper één op de honderd leerlingen niet-westers allochtoon.

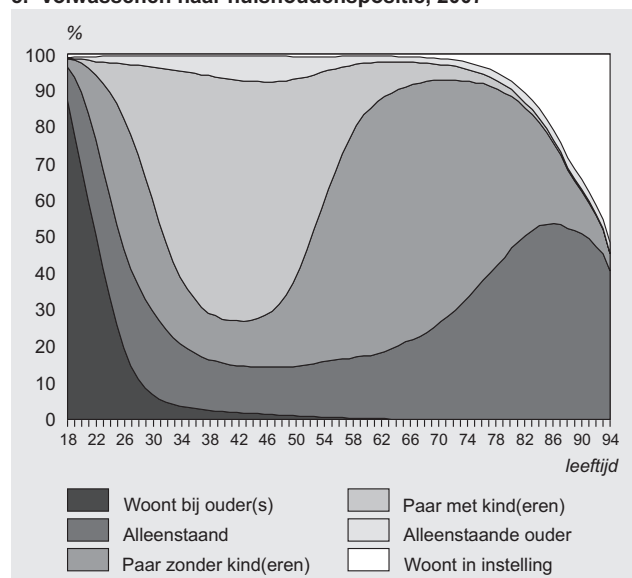
5. Alleen en samen

De jaarcijfers over de 'huishoudenspositie' van Nederlanders zijn onmiskenbaar: steeds meer volwassenen leven alleen, zonder partner. Zo is momenteel bijna een op de zeven 50-jarigen alleenstaand, tegen een op de tien in 1995 (grafiek 5). Tussen 1995 en 2007 steeg het aantal alleenstaanden van 2,1 naar 2,5 miljoen. Deze toename was drie keer zo sterk als die van het totaal aantal volwassenen, en werd alleen overtroffen door de groei van het aantal alleenstaande ouders: in genoemde periode van 360 duizend naar 459 duizend.

De ontwikkeling is haast spectaculair als we nog iets verder terugblikken: ons land telt nu vier keer zoveel eenpersoonshuishoudens als in 1970. Voegen we daarbij de cijfers over echtscheidingen, dan ligt het voor de hand om te concluderen dat relaties in de loop der tijd veel instabiel zijn geworden en dat Nederlanders er kennelijk, onder invloed van een voortschrijdende individualisering, voor kiezen om 'hun leven zelfstandig in te vullen'.

Een dergelijke conclusie wordt echter voor een belangrijk deel in de hand gewerkt door de wijze waarop we gewoonlijk naar de cijfers kijken. Het aantal alleenstaanden in 1995 wordt vergeleken met het aantal in 2007, maar het gaat daarbij vaak niet om dezelfde mensen. Sommige alleenstaanden in 2007 woonden in 1995 nog samen, zoals aanzienlijke aantallen ouderen van wie de partner in de tussenliggende periode overleed, en in veel mindere mate jongere mensen die een scheiding meemaakten. Sommige alleenstaanden in 1995, daarentegen, woonden in 2007 al dan niet gehuwd samen. Voor een groot deel hangt de ontwikkeling van het aantal alleenstaanden dan ook samen met veranderingen in de levensloop: die heeft

5. Volwassenen naar huishoudenspositie, 2007

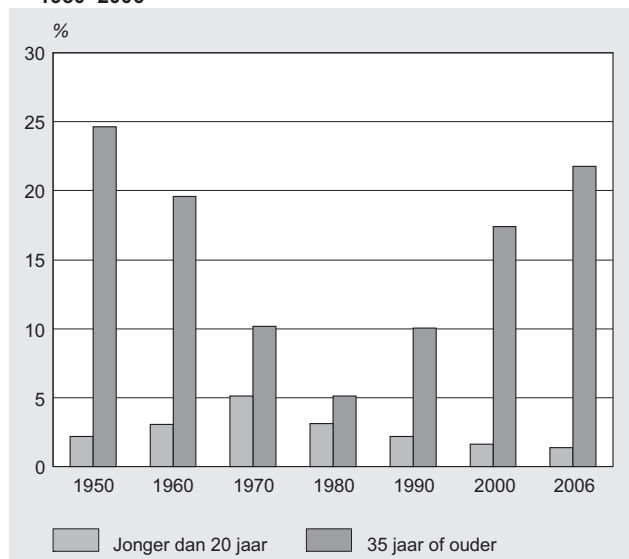
in de loop der tijd aanzienlijk meer variatie gekregen. Ooit trouwden vrijwel alle kinderen vanuit het ouderlijk huis, en droegen ze dus niet bij aan de aantallen alleenstaanden die op jongvolwassen leeftijd eerst een aantal jaren een eenpersoonshuishouden vormen; scheiden op middelbare leeftijd kwam weinig voor, zodat ook op deze leeftijd weinig mensen voor korte of langere tijd in deze statistiek belanden; en het aantal ouderen, en daarmee het aantal weduwen en weduwnaars, was ten slotte veel kleiner dan tegenwoordig. Feit is dat de overgrote meerderheid van de jongeren nog steeds de voorkeur geeft aan een samenwoonrelatie, maar ook enige tijd voor een zelfstandig bestaan kiest. Onder zowel jonge mannen als vrouwen wensen vier op de vijf uiteindelijk een vaste relatie (De Graaf en Loozen, 2006). Zelfs voor gescheiden mannen van middelbare leeftijd geldt dat maar één op de vijf definitief geen vaste relatie meer wil. Een relatie, en in de meeste gevallen een gezin met kinderen, is voor de meerderheid van de 40-jarigen momenteel de norm: twee derde maakt deel uit van een gezin met kinderen, en nog eens een op de acht heeft een vaste partner zonder kinderen.

6. Jonge en oude moeders

Als we op de cijfers afgaan, vormen tienerzwangerschappen nauwelijks een maatschappelijk probleem. Met 6 geboorten per duizend meisjes jonger dan 20 jaar staat ons land op de internationale ranglijst van tienermoeders nagenoeg onderaan. Ook het abortuscijfer onder jonge vrouwen is naar verhouding zeer laag. Of we daadwerkelijk wereldkampioen preventie zijn is wegens verschillen in definitie en registratie lastig te bepalen, maar zeker is dat Nederland een goed figuur slaat. In het Verenigd Koninkrijk ligt het geboortecijfer onder tieners vier keer zo hoog, en in de Verenigde Staten zelfs zeven keer zo hoog. Ook het abortuscijfer is in die landen fors hoger.

Toch is het niet zo dat de preventie van tienerzwangerschappen in ons land minder belangrijk is geworden. Ten eerste blijkt het aantal tienermoeders weer toe te nemen

6. Aandeel levendgeborenen van jonge en oudere moeders, 1950–2006

als de aandacht voor de problematiek verslapt, zoals in de tweede helft van de jaren negentig gebeurde. Ten tweede zijn er nog steeds groepen waarin tienermoeders relatief veel voorkomen. In 2005 kregen 4 per duizend autochtone meisjes jonger dan 20 jaar een kind, maar lag dit cijfer bij de eerste generatie Surinaamse meisjes op 21 en bij Antilliaanse meisjes zelfs op 43. De betreffende tienermoeders lopen bovendien een groot risico om langdurig alleenstaand moeder te worden, en daarmee voor lange tijd in een achterstandspositie terecht te komen. Achter het gunstige Nederlandse cijfer gaan dus, voor sommige groepen, veel minder gunstige cijfers schuil (Garszen, 2005).

Wat laat moederschap betreft bevindt Nederland zich bovenin de internationale ranglijst, maar de verschillen tussen de landen zijn hier veel minder groot dan bij de zeer jonge moeders. In een kwart eeuw is het aandeel van de vrouwen van 35 jaar of ouder in de totale geboorte verviervoudigd, van 6 procent in 1980 naar 22 procent in 2006. Blikken we iets verder terug, dan blijken oudere moeders geen nieuw fenomeen te zijn: in 1950 had zelfs een kwart van de pasgeborenen een moeder van 35 jaar of ouder (grafiek 6). Wel hadden die pasgeborenen destijds meestal al meerdere broertjes en zusjes, maar zijn ze nu vaak het eerste kind.

Het aandeel oudere moeders kent tegenwoordig vooral grote regionale verschillen. In overwegend welvarende gemeenten, zoals Blaricum, Laren, Naarden en Wasseenaar, heeft tot de helft van de pasgeborenen een oudere moeder, terwijl dit in sommige gemeenten in de Nederlandse *biblebelt* slechts een op de acht à tien is (CBS, 2006).

7. Minder sterfte en meer doden

Hoewel onze kans om te overlijden al sinds jaren op vrijwel elke leeftijd afneemt en onze gemiddelde levensduur daarmee stijgt, zal het aantal sterfgevallen gaan toenemen. Vrijwel geen bedrijfstak kan zo zeker zijn van een groeiend

7. Waargenomen en verwacht aantal sterfgevallen, 1980–2010

aantal klanten als de uitvaartbranche. In 2006 overleden in ons land 135 duizend mensen, en in 2050 zullen het er 83 duizend méér zijn. De historische bevolkingsgroei, en in het bijzonder de naoorlogse babyboom, is de oorzaak van deze ontwikkeling. De 77 duizend huidige 80-jarigen maakten in hun geboortear jaar deel uit van een geboortecohort van 179 duizend. In 2050 zullen er 165 duizend 80-jarigen zijn, die ooit deel uitmaakten van een geboortecohort van maar liefst 248 duizend. Het aantal kandidaten voor de dood stijgt daarmee veel sneller dan het overlijdensrisico daalt.

Toch verloopt de trendmatige daling van het overlijdensrisico niet erg gelijkmatig. Deze trend hangt samen met onze huidige en vroegere leefstijl. Maar ook externe factoren spelen een rol. Zo was de opmerkelijke daling van het aantal sterfgevallen die in 2004 plaatsvond en die sindsdien, in elk geval tot en met 2007, aanhoudt, deels het gevolg van mildere weersomstandigheden en het uitblijven van grote griepgolven (Garssen en Harmsen, 2007). Voor een ander deel spelen een betere diagnostiek, medicatie en chirurgische behandeling een belangrijke rol in de daling van de sterfte, in het bijzonder de sterfte door hart- en vaatziekten (Garssen en Van der Meulen, 2007). De daling van de afgelopen jaren zal echter met zekerheid niet kunnen aanhouden, al is het nog onduidelijk wanneer het aantal sterfgevallen weer gaat stijgen (*grafiek 7*).

Literatuur

CBS, 1985, De toekomstige bejaardenbevolking van Nederland. Maandstatistiek van de Bevolking 33(3), blz. 7–10. CBS, Voorburg/Heerlen.

CBS, 2006, Bevolking in kaart. Aandeel levendgeborenen met een moeder van 35 jaar of ouder. Bevolkingstrends 54(1), blz. 8.

CBS, 2007, Toename immigratie zet door. Persbericht 9 november 2007.

Duin, C. van, A. de Jong en R. Broekman, 2006, Regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005–2025. RPB/CBS, Den Haag.

Garssen, J., 2005, Jonge moeders in statistisch perspectief. Historie, internationale aspecten, etnische achtergronden en toekomstverwachtingen. In: Offerman, H. (red.), *Andere tijden, andere meiden...?* Uitgeverij SWP, Amsterdam.

Garssen J. en C. van Duin, 2007, Grijs druk zal verdubbelen. *De Actuaris* 14(3), blz. 14–19.

Garssen J. en C. Harmsen, 2007, Minder doden door milder klimaat. CBS-webmagazine 17 oktober 2007.

Garssen, J. en A. van der Meulen, 2007, Dalende sterfte bij autochtonen én allochtonen. In: Hilten, O. van, en A. Mares (red.), *Gezondheid en zorg in cijfers*, blz. 59–70. CBS, Voorburg/Heerlen.

Graaf, A. de, en S. Loozen, 2006, Wonen zonder partner. *Bevolkingstrends* 54(2), blz. 28–32.